

GAP BÖLGESİ'NDE TARIMSAL FAALİYETLERİN TARİHSEL GELİŞİMİ VE GÜNÜMÜZDEKİ DURUMU

Historical Background of Agricultural Activities and the Current Situation in the Southeastern Region

Yrd. Doç. Dr. Sedat BENEK

*Harran Üniversitesi, Fen-Edb. Fak., Coğrafya Bölümü, Şanlıurfa
sbenek@harran.edu.tr*

ÖZET

Mezopotamya'nın batısında Fırat nehri, doğusunda Dicle Nehri, kuzeyinde adeta bir hilal şeklinde bloke eden Güneydoğu Toroslar ve güneyde ise Şatül-arap (Basra Körfezi) çevrelemektedir. Yukarı Mezopotamya, coğrafi konumu itibariyle geçmişten günümüze insanın yaşam alanı olmuş, burada, çok farklı ve zengin kültürler biçimlenmiştir. Bunda bölgenin jeomorfoloji, iklim, toprak, su gibi doğal çevre elemanları açısından sahip olduğu elverişli ortam etkili olmuştur. Bu coğrafi özelliklerinden dolayı Güneydoğu Anadolu Projesi (GAP) Bölgesi'ndeki tarımsal faaliyetler, gerek tarihin derinliklerinde gerekse günümüzde önemli bir yere sahiptir. Dolayısıyla, bu makalede, GAP Bölgesi'ndeki tarımsal faaliyetlerinin tarihsel gelişimi ve yoğunluklu olarak günümüzdeki durumu incelenmeye çalışılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Mezopotamya, GAP Bölgesi, Tarım.

ABSTRACT

Mesopotamia is surrounded by the Euphrates River in the west, the Tigris River in the east, the Southeastern Taurus Mountains lie like a crescent in the north and the Persian Gulf surrounds its southern part. The Southeastern Region that is one of the seven geographical regions of Turkey composes the Upper Mesopotamia. The Upper Mesopotamia has been a living quarter of human beings and various and rich cultures have been shaped here. The natural environment factors of the region such as geomorphology, climate, soil, and water have been influential herein. On account of geographical features, agricultural activities in the Southeastern Anatolian Region both had an important place in the past and also are of importance today. For this reason, the historical evolution of the agricultural activities and more intensively the current situation is analysed in this study.

Key Words: Mesopotamia, South-Eastern Anatolian Region, Agriculture

I-GİRİŞ

İnsanların yeryüzüne ayak bastığı Kuvaterner (IV. Zaman), jeolojik devirlerin en sonuncusu ve en kısa süreli olanıdır. Tahminen 1-2 milyon yıllık bir süreye tekabül eden Kuvaterner, kendi içinde Pleistosen ve Holosen olarak iki döneme ayrılmaktadır. İnsanın yeryüzüne ayak bastığı dönem, buzul çağı olarak bilinen Pleistosen'dir. Kesin olmamakla birlikte insanın yeryüzüne ayak basması Pleistosen'deki son buzul devirleri (Risk ve Würm devirleri) arasındaki sıcak devreye (zamanımızdan 100.000-200.000 yıl öncesinde Riss-Würm buzulararası devresine) rastlamaktadır. Doğal ortamın coğrafi ortam haline dönüşmeye başlaması insanla birlikte gerçekleşmiştir (Özçağlar, 2006: 244).

Tarihöncesi Çağlara ilişkin günümüzde yapılan birçok araştırmada, coğrafi konumu ve sahip olduğu özellikleri itibariyle Yukarı Mezopotamya'da, kronolojik sırasına göre, gerek Paleolitik (M.Ö. 10.000'den Daha Öncesi), gerek Neolitik (M.Ö. 10.000-5000), gerek Kalkolitik (M.Ö. 5000-3000), gerekse Tunç Çağları (M.Ö. 3000'den Sonra) ve sonrası dönemlere ait çok sayıda buluntuya rastlanılmıştır. Yukarı Mezopotamya'nın insanlığın ilk yerleşme alanlarından birisi olması, bu coğrafyada hakim olan doğal ortam-insan ilişkisinin bir sonucu olduğu bir çok kişi tarafından kabul edilmektedir (Özçağlar, 2006; Karadoğan ve Tonbul, 2005; Yıldırım, 2007a; Yıldırım, 2007b; Llyod, 2000; Schmidt, 2007; Göney, 1977; Northam, 1975; Kürkçüoğlu, 2002; Lerner, 1995).

Yapılan arkeolojik kazılar sonucunda ortaya çıkan ören yerleri, buluntu yerleri, bölgenin doğal çevre şartlarına bağlı olarak başlangıçtan günümüze hem yerleşme tarihi hem de insan-mekan ilişkisi bakımından önemini ortaya koymaktadır. Nitekim, bölgedeki Cemê Hallan, Çayönü, Nevalê Çori, Göbekli Tepe, Salat Tepe, Kortik Tepe vb. kazılar, insanlığın ilk büyük aşaması olan Neolitik Çağ kültürlerinin bilinen kronolojisini 6 bin yıl daha geriye götürmüş, M.Ö. 12.000 ile 6.000 yılları arasında bölgede var olan kültürlerin zenginliğini ortaya koymuştur.

Dünyadaki bütün uygarlıkların su kaynakları boylarında kurulmuş olması kesinlikle tesadüfî değildir. Yukarı Mezopotamya uygarlıklarının Dicle ve Fırat boylarında, Mısır uygarlıklarının Nil boylarında, Hint

GAP BÖLGESİ'NDE TARIMSAL FAALİYETLERİN TARİHSEL GELİŞİMİ VE GÜNÜMÜZDEKİ DURUMU

uygarlıklarının Ege kıyılarında kurulmuş olması manidardır. Bunlardan özellikle Yukarı Mezopotamya uygarlıklarının gelişimi için iklim ve su kaynakları açısından her zaman optimum şartlara sahip olmuştur. Kuvaterner (4. ve son jeolojik zaman) başında bütün dünyayı etkisi altına alan 4 buzul dönemi ve bunların arasında 3 buzulararası dönem yaşanmıştır. Bu köklü iklim değişiklikleri neticesinde dünyada iklim kuşakları (sıcaklık, ılıman ve soğuk iklim kuşakları) yer değiştirmiştir. Bu iklim değişiklikleri bazı coğrafyaların önem kaybetmesine ve terk edilmesine neden olurken, Yukarı Mezopotamya başta olmak üzere bazı coğrafyaların da daha cazip hale gelmesine neden olmuştur (Yıldırım, 2007b: 8).

Nitekim, Yukarı Mezopotamya'da, Alt Paleolitik buluntuların yalnızca açık hava buluntu yerlerinde ele geçmesi, Pleyistosen'in ilk dönemlerinde iklimin Paleolitik insanların açık havada yaşayabilmelerine uygun olabileceğini göstermektedir. Buluntular özellikle çakıllar ya da kumlu tabakalar arasından sekiler ve vadi yamaçlarından ele geçmiştir. Bu durum Alt Paleolitik insanının kolayca avlanabilme, aletlerini işleyebilme ve hatta açık havada yaşayabilme imkanlarına sahip olduklarını göstermektedir. Ancak, Orta Paleolitikte insanların sığınaklara girme ihtiyacının başladığı ve bu ihtiyacın Üst Paleolitikte arttığı söylenebilir. Alt Paleolitik yüzey buluntuları açısından Anadolu'nun en zengin yerleri Gaziantep, Nizip, Urfa ve Adıyaman çevresidir. Nizip çayı çevresinde bol miktarda yaşları 700.000 ile 500.000 arasında olduğu tahmin edilen el baltaları bulunmuştur. Çoğunlukla sileksten meydana gelmiş olan bu el baltaları Fırat formasyonuna ait kireçtaşlarının erimesi ve fiziksel erozyona uğraması sonucu serbest kalan ve etekleri örten malzemedir yapılmıştır. Bölgede günümüze kadar yapılan araştırmalara göre Alt Paleolitikte ilişkin buluntu yerleri daha çok Fırat yakınında ve batısında bulunmaktadır (Karadoğan ve Tonbul, 2005: 193).

Yerleşme sahalarının yeryüzündeki dağılışıma baktığımızda zaman içindeki ihtiyaçlara göre doğal ortamın elverişliliğine paralel bir seyir gösterdiği gözlenir. İnsan toplulukları ancak barınabildikleri, ziraat yapabildikleri, suyu kolayca bulabildikleri, ekstrem iklim şartlarından rahatsız olmadıkları, diğer yerlerle kolayca ulaşımını sağlayabildikleri veya kendilerini dış tehlikelerden koruyabildikleri alanlara yerleşmişlerdir. Başka bir ifade ile, yerleşme üzerinde etkili olan

jeomorfolojik ve topoğrafik birimler; tarımsal aktiviteye izin verme, konut yapımına elverişlilik, litolojik malzemeyi kolayca bulma, ulaşım, savunma, çevreye hâkim bir konumda bulunma, su ve canlılar içinde doğal çevrenin en önemli öğeleridir. Söz konusu coğrafi ortam özelliklerine sahip GAP Bölgesi ve özellikle bölgenin iki önemli akarsuyu olan Fırat ve Dicle havzaları en eski medeniyetlerin ve bunlara bağlı yerleşim alanlarının tarih boyunca kesintisiz devam ettiği ve dönemlere göre önemli değişiklikler gösterdiği bir coğrafya olarak karşımıza çıkmaktadır (Yıldırım, 2007a: 11).

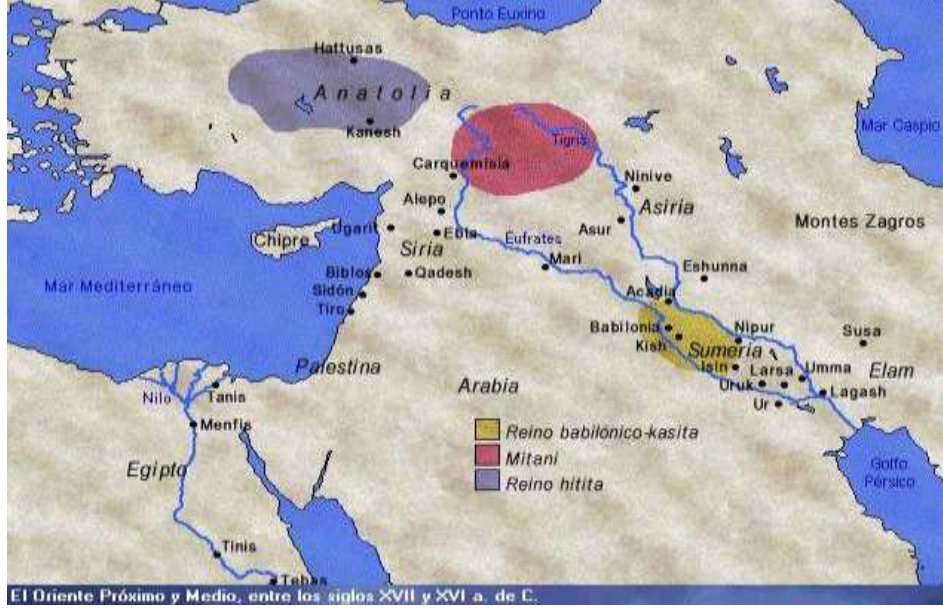
“Yaklaşık 12.000 yıl önce, Fırat ve Dicle Nehirleri arasında kalan bölgede, insanlık tarihinin en önemli değişimlerinden biri yaşanmaktaydı. İnsanoğlu avcı-toplayıcı bir yaşam tarzından, yerleşik hayata, çiftçi-üretici düzene geçmek üzereydi. Binlerce yıl öncesinin avcı toplayıcılarının bu geçiş döneminde, sandığımız gibi mütevazı ve basit bir yaşam tarzıyla yetinmemiş olduklarını, aksine, görkemli bir evre yaşadıklarını, Göbekli Tepe’de bize bıraktıkları izlerde görebiliyoruz. Göbekli Tepe’nin etkileyici anıtsal buluntuları yetkin bir taş işçiliğini yansıtmakta, taş üzerinde kabartma tekniğiyle yapılarak aktarılan motiflerin içerik zenginliği ise karmaşık bir düşünsel düzeye ulaştığını göstermektedir” (Schmidt, 2007: 17).

Yukarıda da anlatıldığı gibi, GAP Bölgesi’nin coğrafi konumu ve özellikleri itibarıyla, insanlık tarihi açısından gerek **“toplayıcılık ve avcılık”** döneminde, gerekse **“esrarlı devir yasası”** ile **“tarım (üretim)”** döneminde önemli bir doğal ortama (ve dolayısıyla coğrafi ortama) sahip olduğu anlaşılmaktadır. Bu durum da beraberinde, bölge için tarımın gerek ilk çağlardan günümüze kadar geçen zaman dilimi içinde gerekse günümüzde yörede yaşayan insanlar için önemli bir yere sahip olduğunu göstermektedir. Dolayısıyla bu makalede, GAP Bölgesi’nde tarihsel olarak doğal ortam-insan ilişkisi bağlamında tarımsal faaliyetlerinin tarihsel gelişimi ve günümüzdeki durumu irdelenmeye çalışılmaktadır.

II. BÖLGENİN COĞRAFİ KONUMU VE SINIRLARI

Mezopotamya, fiziki coğrafya açısından incelendiğinde, dört tarafı doğal sınırlarla çizilmektedir. Genel hatları ile söz konusu coğrafyanın batısında Fırat nehri, doğusunda Dicle Nehri, kuzeyinde adeta bir hilal şeklinde bloke eden Güneydoğu Toroslar ve güneyde ise Şatül-Arap (Basra Körfezi) çevrelemektedir (Şekil 1, 2). Mezopotamya

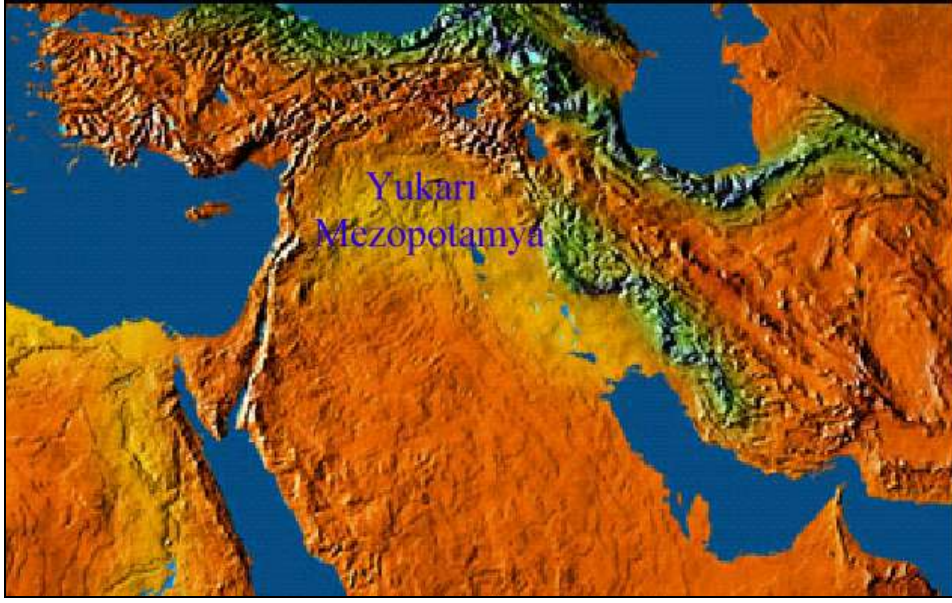
GAP BÖLGESİ'NDE TARIMSAL FAALİYETLERİN TARİHSEL GELİŞİMİ VE GÜNÜMÜZDEKİ DURUMU

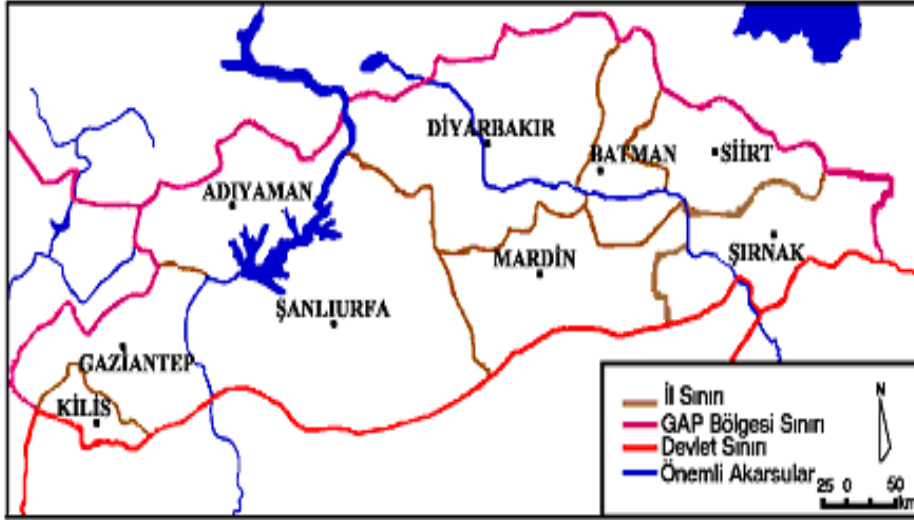
Şekil 1: Mezopotamya'nın Coğrafi Konumu ve Sınırları

Yunanca'da "iki nehir arasındaki toprak parçası" anlamına gelmektedir. Bölge, bugün Dicle ile Fırat arasında kalan Anadolu'nun güney bölgesinde yer alan Yukarı Mezopotamya sınırları içerisinde yer almaktadır (Llyod, 2000: 3).

1989 yılında bölgenin yeraltı ve yer üstü kaynaklarını harekete geçirmek amacıyla Güneydoğu Anadolu Projesi (GAP) Master Planı hazırlanmış ve aynı yıl uygulanmaya konulmuş ve bu dönemden sonra, bölgeden söz edilince, GAP Bölgesi kavramı kullanılmaya başlanmıştır. GAP Bölgesi'nde Adıyaman, Batman, Diyarbakır, Gaziantep, Kilis, Mardin, Siirt, Şanlıurfa ve Şırnak illeri bulunmaktadır. Bu 9 ili kapsayan GAP Bölgesi, 75,358 km²'lik bir alan kaplamaktadır (Şekil 3).

Şekil 2: Mezopotamya'nın Fiziki Haritası

Şekil 3: GAP Bölgesi'nin İdari Haritası

III.GAP BÖLGESİ'NDE TARIMIN TARİHSEL GELİŞİMİ

3.1.Cumhuriyet Öncesi Dönem

Kuvaterner boyunca doğal ortam şartlarının kısa mesafeler içinde hızla değişikliğe uğradığı coğrafi bir konumda ve tarih öncesi açısından önemli bir yere sahip olan Yukarı Mezopotamya'da iskan ve buna bağlı olarak diğer beşeri faaliyetlerin doğal koşullara bağlı olarak biçimlendiğini belirtmek gerekir. Fiziki çevre şartlarında meydana gelen değişikliklere bağlı olarak, özellikle Pleyistosen'de meydana gelen iklim değişiklikleri ile Fırat ve Dicle nehirleri ve kollarının sürekli aşındırma ve biriktirme faaliyetleri sonucu sürekli değişen rölyef şartları, iklimle birlikte insanların yerleşme yeri seçimlerinde ve diğer beşeri faaliyetlerinde etkili olmuştur. İklim değişmelerine bağlı olarak insanlar bazen Yukarı Mezopotamya'nın hemen kuzeyinde Güneydoğu Toroslardaki boğazların yamaçlarında mevcut mağara ve sığınaklara çekilmişler, sıcak (interglasyal) dönemlerde Fırat ve Dicle kenarındaki sekilerde yaşamlarını sürdürmüşlerdir. Bu iki havzanın Paleolitiğin ilk zamanlarındaki cazibesinin nedeni, bölgenin, hem Fırat ve Dicle nehirlerinin çok geniş yatağında menderes yaparak akmasına bağlı olarak geçişlere imkan vermesi, hem de kuzeydeki boğazların varlığına bağlı olarak dağlık saha ile sıcak güney bölgeleri arasında av hayvanlarının doğal göç yolu üzerinde bulunmasıdır (Karadoğan ve Tonbul, 2005: 203)

Bölgenin gerek Mezopotamya'nın kuzey sınırını oluşturan Güneydoğu Toroslarının gerek nehir (Fırat ve Dicle) ve nehir kollarının, gerekse Fırat ve Dicle havzalarının su bölümü çizgisini oluşturan Karacadağ volkanizmasının coğrafi etkileri şaşırtıcı derecede, tarih boyunca, beşeri hayata, ekonomik faaliyetlere (özellikle tarımsal faaliyetlere), yaşam tarzlarına, yerleşme dokusuna ve mimarisine yansımıştır.

İnsanlar tarih boyunca gereksinimlerini dengeleyecek coğrafi ortamları yerleşme alanı olarak seçmişlerdir. Coğrafi ortam şartlarının değiştiği ölçüde yaşama biçimleri, yerleşme mekânları, kültürel özellikleri ve uygarlık düzeyleri de değişmiş ve adeta insanlık tarih boyunca buldukları coğrafi çevrenin bir parçası olmuştur. Bu bağlamda Yukarı Mezopotamya, coğrafi konumu itibariyle başlangıçtan günümüze insanın yaşam alanı olmuş, çok farklı ve zengin kültürler biçimlenmiştir. Bunda kuşkusuz bölgenin jeomorfoloji, iklim, toprak, su

gibi doğal çevre elemanları açısından sahip olduğu elverişli ortam etkili olmuştur (Yıldırım, 2007a: 10).

Tarihte tarımın ilk olarak nerede ve ne zaman başladığı konusunda çok değişik görüşler ortaya atılmaktadır. Ancak bilinmelidir ki, tarihte tarımsal faaliyetlerinin başlayabilmesi için insanların *sedanter* döneme geçmiş olması gerekmektedir. Bir yerleşme; doğal çevre, insan ve insanlar tarafından yapılan eserlerden oluşan bir mekan birimi olarak tanımlanabilir. İlk yerleşmelerin ortaya çıkabilmesi jeolojik yapı, rölyef, toprak, su kaynakları, iklim özellikleri ile bitki topluluklarından oluşan “doğal çevre”nin sağladığı imkan ve kaynaklara bağlıdır. Başka bir ifade ile, coğrafi açıdan bakıldığında, ilk çağlarda bir yerleşmenin olabilmesi için uygun bir topografya, toprak, su kaynakları, elverişli bir iklim ve bitki toplulukları ile birlikte uygun bir tarım alanının olması gerekmektedir. GAP Bölgesi, coğrafi konumu itibariyle, ilk yerleşmelerden ve dolayısıyla tarımın ilk başladığı önemli yerlerden birisi olabilecek özelliklere sahiptir (Benek, 2005: 16-17). Söz konusu dönemde, günümüzden bakıldığında, ilk şehirler, bir yerleşmenin olabilmesi için uygun bir yerde kurulup, gelişmiştir. Bu durumun göstergesi ise, bölgenin güneyinde, Mezopotamya'nın ise yukarı kısmında çok sayıda verimli ovaların bulunması; gerek doğal koşullar ve gerekse saldırılardan korunmak için uygun bir yerlerde kurulmuş olması; hem içmek ve hem de sulama amaçlı kullanılabilir bir su kaynağının bulunması; uygun bir iklim kuşağında olması bu tezi doğrulamaktadır.

Toprak ve tarıma bağlı *sedanter* yaşamın başladığı Neolitikten itibaren Anadolu'da insanlar yerleşmek için verimli ova ve vadilerini tercih etmiştir. Ancak yerleşme açısından ova ünitesi pek çok olumlu özelliklerinin yanı sıra olumsuz şartları da içermektedir. Yerleşmede en çok tercih edilen ova ve vadi tabanları, su ve toprak bakımından zengin, iklimin elverişli, en verimli tarım alanları olmaları nedeniyle, zamanla nüfusun ve tarımsal alan ihtiyacının artmasına bağlı olarak aynı zamanda arazi kullanımını da gündeme getirmiştir (Yıldırım, 2007a: 12).

Fırat ve Dicle havzaları coğrafi yapısı nedeniyle tarihte çok önemli yerleşmelerin kurulmasına imkân sağlamıştır. Topoğrafyanın oldukça uygun imkânlar sağlamasından Fırat havzasında Karacadağ'ın eteklerindeki Siverek, Viranşehir; Zengin ve görkemli Harran ve çevresindeki uygarlıklar ovanın ortasında aynı isimle anılan Harran ve

GAP BÖLGESİ'NDE TARIMSAL FAALİYETLERİN TARİHSEL GELİŞİMİ VE GÜNÜMÜZDEKİ DURUMU

onun kuzeyinde ova plato geçişi alanında bulunan Şanlıurfa şehirleri ile Fırat vadisinde kurulan Samsat, Halfeti ve Birecik gibi şehirler kurulmuştur. Diğer taraftan, Fırat havzasındaki benzer coğrafi koşulların hakim olmasıyla Dicle havzasında da kökeni Asurlulara dayanan Eğil ve Hasankeyf kaleleri, günümüzde hala ayakta olan Diyarbakır ve Cizre kale-kent yerleşmeleri kurulmuştur.

Aynı zamanda, Fırat ile Dicle havzalarının su bölümü çizgisini oluşturan bazalt platosu, lav akıntıları, vadileri ve sütunları, çevresindeki minyatür volkan konileri ülkemizin eşsiz jeolojik zenginlikleri arasında da yer alan Karacadağ volkanik kütlesi bölge için adeta bir su deposudur. Bugün için Karacadağın çevresinde bulunan Diyarbakır, Siverek ve Viranşehir bu coğrafi avantajın da etkili olduğu ve geçmişleri çok eskiye dayanan tarihi yerleşmelerdir.

Zira “Bereketli Hilal” olarak anılan ve Yukarı Mezopotamya’nın bir parçası olan bu bölge, güneyindeki kurak ve yarı kurak düzlüklere göre çok daha elverişli doğal koşullara sahiptir. Bölge uygarlık tarihi açısından sadece Mezopotamya’nın bir parçası değil, aynı zamanda Yakındoğu kültürleri ile Anadolu kültürlerinin de birleştiği, birbirleri ile kaynaştığı yer olması açısından da önemlidir. Bu nedenle, bölgede binlerce yılın birikimlerinin izlerini taşıyan çok sayıdaki arkeolojik kalıntıyı görebilmek mümkündür (Yıldırım, 2007a: 11).

Şehir hayatı ve şehir addedilen yerleşmeler ilk defa Mezopotamya ile Mısır ve İndus vadisinde belirmiştir. Çin’de ve Avrupa’da şehirlerin ortaya çıkışı çok daha sonradır (Northam, 1975: 26). Zira söz konusu şehirler, Mezopotamya ile Maya medeniyeti sahalarında tarıma (ziraata) dayalı olarak kurulup, gelişmiştir. Eski bir deyimle şehirler, kadim medeniyetler kadar eskidir. Gerçekten ilk ve en eski şehirler, yeryüzünün bazı kısımlarında ziraata dayanan kadim medeniyetlerin geliştiği sahalarda tesadüf edilmektedir (Göney, 1977: 15).

Yukarı Mezopotamya, fiziksel koşulların hızlı bir değişim ve gelişim süreci yaşadığı, çok farklı morfolojik sahaları kısa mesafeler dâhilinde bünyesinde bulunduran ve aynı zamanda kültürel yapının da heterojen olduğu ve sürekli değiştiği-zenginleştiği bir sahadır. Bu alan tarihsel anlamda kültürel yaşam açısından uygun fiziksel şartlar sunmuştur. Kuzeydeki Güneydoğu Toroslar bölümünde yer şekilleri sarp arızalı ve dağlıktır. Bu sarp kayalıklar ve kalker (kireçtaşı) blokları

savunma ihtiyacı duyan uygarlıklar için ideal bir ortam hazırlar. Daha aşağıda bir plato içinde kenar kıvrımlarını yarararak akan Dicle ve Fırat nehirlerinin alüvyonlarını biriktirmesiyle oluşan verimli topraklar ve gittikçe genişleyen vadi ve ardından Arabistan platformuna ait düzlüklerde elverişli ve ulaşım şartlarının da eklenmesiyle insanlık tarihinde yerleşik düzenin oluşmasında ve tarım kültürünün gelişmesinde ev sahipliği yapmıştır (Yıldırım, 2007a: 10).

Bugünkü insanların atası, uzun yıllar avcılık ve toplayıcılıkla karınlarını doyurup, mağaralarda ya da ağaç kovuklarında yaşayarak, nesillerini sürdürmüşlerdir. Bu insanlar, herhangi bir üretim yapmaksızın gıda ihtiyaçlarını doğada yetişen doğal bitkilerde veya avladıkları hayvanlarda sağlayarak yaşamlarını sürdürdükleri için, bu döneme **“toplayıcılık ve avcılık”** dönemi denilmektedir. Bu dönemde yaşayan insanlar, yiyecek-içeceklerini temin etmek için biraz da iklim koşullarına bağlı olarak sürekli hareket halinde bir arayış içinde olmuşlardır. Bu arayış sonucunda, ilk insanlar hayvanların yavru, bitkilerin ise tohum vermeleriyle nesillerini sürdürdüklerini gözlemlemişlerdir. İşte, insanların, hayvanların yavru, bitkilerin de tohum vermeleriyle nesillerini sürdürdüklerinin fark etmesi durumuna **“esrarlı devir yasası”** denilmektedir. Bu, insanlık tarihi açısından bir dönüm noktası olmuştur. Çünkü bu gelişme üretimin başlamasına ve dolayısıyla sosyal yapının da değişmesine neden olmuştur (Dinler, 2000: 2). Başka bir ifade ile, Paleolitik çağın avcı ve toplayıcı göçebe insanları, Neolitik Çağ’da (M.Ö. 9500-5500) doğa ile olan ilişkilerini kendi tarafına çevirmeyi başarıp, çevresinde var olan bitki ve hayvan türlerinden bazılarını evcilleştirerek kendi eliyle üretir hale gelmiş ve ilk çiftçi ve çoban köylerini kurarak yerleşik düzene geçmişlerdir (Kürkçüoğlu, 2002: 67).

İlk olarak tarımın nerede ve ne zaman başladığı konusunda bilim insanları arasında da bir fikir birliği sağlanmış değildir. Ancak, yine de GAP Bölgesi’nin ilk tarımın başladığı alanlarından birisi olduğu yönünde yoğun bir eğilim vardır. İlk üretimciliğe geçilen dünyanın üç farklı bölgesinden biri olan Güneybatı Asya’da tarımın ortaya çıktığı ana çekirdek bölge¹, bugünkü İran, Irak, Doğu ve Güneydoğu Anadolu,

¹Ana Çekirdek Bölge: Neolitik dönemde tarıma alınacak bitkilerin yabani türlerinin ve evcilleştirilecek hayvanların yabani ata babalarının yaşamasına elverişli doğal çevreye ve koşullara sahip bölge.

GAP BÖLGESİ'NDE TARIMSAL FAALİYETLERİN TARİHSEL GELİŞİMİ VE GÜNÜMÜZDEKİ DURUMU

Suriye, Lübnan ve İsrail topraklarını kapsayan alandır (TÜSİAD, 2001: 120)

Tarımın ilk olarak nerede ve ne zaman başladığını tam olarak bilinmediğini belirten araştırmacılar da vardır. Bazı arkeologlar ilk tarım faaliyetlerinin Yakın Doğu'da 7-8 bin yıl önceleri başladığı, bazıları da bu tarihlerden çok daha eski olduğu fikrindedirler. Tarım faaliyetlerinin ilk görüldüğü alanlar da tartışma konusudur (Tümertekin, 1984: 51-52). İnsanoğlu dünyaya geldiği zamandan beri yaşamını sürdürmek için bulunduğu ortamdan besinlerini temin etmeye başlamıştır. Başlangıçta toplayıcılıkla geçimini sağlayan insanoğlu, yerleşik hayata geçmesi ile birlikte tarım yapmaya, hayvanları evcilleştirmeye kısmen de balıkçılık yapmaya başlamıştır. Tarımla ilgili faaliyetler; Anadolu, Mezopotamya, Mısır, Afganistan, Hindistan ve Çin'de en az 6000 yıl öncesine kadar dayanmaktadır (Atalay, 1999: 63). Bu durum, Mezopotamya'nın (dolayısıyla Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nin) ilk tarımsal faaliyetlerinin yapıldığı yerlerden birisi olduğunu göstermektedir.

Nitekim, Tarih Öncesi Karma Projesi adı altında 1963-1974 yılları arasında Şanlıurfa, Diyarbakır ve Siirt illerinde yapılan araştırmalar sonucunda, GAP Bölgesi'nde ilk yerleşme ve dolayısıyla tarımsal faaliyetlerin ilk yapıldığı yerlerden biri olduğunu göstermiştir. Bu araştırma, "...GAP Bölgesi illerinin (Diyarbakır, Siirt ve Şanlıurfa) tarım köy topluluklarının en eski evresi konusunda bilgi edinebilecek verimli bölgeler olduğunu saptadı. Yapılan araştırmalar ortaya koydu ki, GAP Bölgesi, bugünkünden çok farklı görünümüyle, bugünküne yakın bir tarımsal faaliyetin ilk gelişme bölgesiydi. Buradaki doğal çevreyi, geniş ormanlık alanlar, yabani tahıl türleriyle karışık bitki toplulukları, tahıl üretime uygun sulak topraklar ve ılıman iklim oluşturuyordu. Bölge, kuzey ve güney komşu bölgeler arasındaki kavşak noktası durumundaki konumuyla da her türlü kültürel alışverişe açıktı. Böylece hem doğal hem de kültürel çevrenin varlığı bölgede önemli sonuçlara yol açmış, besin üretimine geçmiş ilk köy toplulukları ortaya çıkmıştır." (Garanti Bankası, 1999: 42). Ancak, bölge, bu süre içerisinde, iklim açısından ılıman bir iklimden yarı kurak bir iklimin hakim olmaya başlamasıyla doğal bitki topluluklarını olumsuz yönde etkilemiştir. Buna insanın tahribatı da eklenmesiyle bugünkü halini alınmasına neden olmuştur.

Bu çerçevede yapılan çok sayıda araştırma ve kazılar sonucunda, GAP Bölgesi'nin sınırları içinde Paleolitik, Neolitik, Kalkolitik ve Tunç Çağı'na ait yüzlerce yerleşim alanı ve höyükler olduğu tespit edilmiştir. Nitekim, sahada yaptığımız gezi, gözlem ve incelemelerde de, bu höyüklere rastlanılmıştır. Höyüklerin bulunduğu alanlar, bugün dahi tarımsal faaliyetlerin en yoğun olduğu alanlardır. Çünkü, buralar geniş ve verimli tarım alanlarından meydana gelmektedir.

Suyun sulama amacı için kullanılabilir hale getirilmesi konusu, insanlık tarihi açısından uzun bir geleneğe sahiptir. İstisnasız tüm yüksek uygarlıklar büyük ırmakların yakınında oluşmuş ve insanlar ırmaklardan yararlanmışlardır. Sınırlı bir yerleşim alanında, ancak yeterince su olduğu zaman verimli olan topraklar üzerinde yaşayan bir nüfusun giderek artması sonucu, zorunlu olarak yapay sulama sistemlerinin geliştirilmesi konusunu beraberinde getirmiştir. Böylelikle Fırat ve Dicle ırmakları bölgelerinde yerleşmiş olan uygarlıklar da, baştan beri akarsulardan yararlanma düşüncesi ve sulama projeleri üzerine kurulmuştur (Lerner, 1995: 83). GAP Bölgesi, yer şekilleri, iklim, toprak özellikleri ve coğrafi konumu itibarıyla uygun bir yer olması nedeniyle tarih boyunca tarım açısından önemli bir yer olarak süregelmiştir.

Karlıklı editörlüğünden hazırlanan “Suyla Yeniden Doğan Kent Şanlıurfa” çalışmasından naklen Cuinet'e göre de benzer bir durum ortaya konulmaktadır. “...Şanlıurfa Sancağı'nın belli başlı dış satım ürünlerinde, birinci sırayı buğdayın aldığını belirtiyor. Buğdayı, diğer tahıllar, susam ve kuru üzüm izliyor. Şanlıurfa Sancağı'nın tahıl dışı tarım ürünleri arasında üzüm, zeytin, kavun-karpuz, meyankökü, kenevir, badem ve pamuk ilk sıraları almaktaydı”(Garanti Bankası, 1999: 42). Burada da anlaşılmaktadır ki, başta Şanlıurfa olmak üzere GAP Bölgesi, Osmanlı döneminde daha çok kuru tarımın hakim olduğunu, satılan ürünlerde anlaşılmaktadır.

3.1.Cumhuriyet Dönemi (1923-2007)

Cumhuriyet döneminde uygulamaya konulan ilk tarım politikalarının temel hedefi tarım ürünlerinde ithalat yapmadan kendi kendine yeterliliğe ulaşmaktır. Bu da, ancak sahip olduğumuz zengin tarım potansiyelini kullanıma açmakla mümkün olacaktı. Bunun için tarımsal altyapı yatırımlarının artırılması, tarım kredi ve satış kooperatiflerinin kurulması ve üreticilerin eğitilmesi ve yönlendirilmesi

GAP BÖLGESİ'NDE TARIMSAL FAALİYETLERİN TARİHSEL GELİŞİMİ VE GÜNÜMÜZDEKİ DURUMU

gibi bir dizi atılımlar yapılmıştır. Yine bu dönemde, Devletçilik ilkesinin de bir gereği olarak devlet, tarımla ilgili çok sayıda kamu kurum/kuruluşu kurmuştur. Bunlar arasında Atatürk Orman Çiftliği (1925), Zirai Kombineler İdaresi (1937), Toprak Mahsulleri Ofisi (1937), Devlet Üretme Çiftlikleri Genel Müdürlüğü (1938) ve Türkiye Zirai Donatım Kurumu (1944) yer almaktadır. Ancak, tüm bu girişimlere rağmen Cumhuriyetin ilk dönemlerinde (1923-1950) tarımda istenilen seviyeye gelinememiştir.

Tarımdaki asıl gelişmeler, İkinci Dünya Savaşı sonrasında tarımda izlenen “kendi kendine yeterli” olmasının yanında ihracata da yönelmesi politikalarının benimsenmesi ile başlamıştır. Verimi artırmak için de temel araç olarak tarımda hızla makineleşmek olmuştur.

Tarım sektörü, cumhuriyetin kuruluşundan bu yana yaklaşık 80 yıl içerisinde çok önemli ekonomik, sosyal ve teknolojik değişimlere tanık olmuştur. Tarım kesiminin bu dönemde yaşadığı yapısal değişimleri;

- toprak, su, işgücü ve sermaye gibi üretim faktörlerinin bileşimindeki nitel ve nicel değişimlerde,
- işletme yapılarındaki değişimlerde,
- tarımsal üretim ve verimlilikteki gelişmelerde,
- ürün bileşimindeki değişimlerde,
- tarımın diğer ekonomik kesimlerle olan ilişkilerinin yoğunluğunda ve nihayetinde kırsal sosyal yapıların geçirdiği dönüşümlerde gözlemek mümkündür (Şahinöz, 2001: 76).

Türkiye’de tarımsal büyümenin son elli yıldaki kaynakları araştırıldığında;

- ellili yıllarda ekilen toprakların genişletildiğini,
- altmışlı yıllarda gübre kullanımına başlanıldığını,
- yetmişli yıllarda mekanizasyon ve sulamanın yaygınlaştığını,
- seksenli yıllarda ürün kompozisyonu ve rotasyonlardaki iyileştirmelerle artan talebi karşılayıp fazlasının dünya piyasalarına satılmasının mümkün olduğunu,
- nihayetinde iki binli yıllarda küreselleşen dünyanın bir parçası ve dolayısıyla dünyadaki gelişmelerde dolaylı değil, artık direk etkilenen bir toplum haline geldiğini görüyoruz. Bu durumda, dünya ile

entegre olmaktan başka bir şansımızın olmadığı bütün çıplaklığıyla ortaya çıkmıştır (GAP-BKİ, 1992: 37).

Türkiye tarımında olduğu gibi, GAP Bölgesi tarımında da benzer bir yapısal değişim gözlenmektedir. Bu yapısal değişimleri tarım alanlarının genişlemesinde, sulamaya açılan alanların artmasında, mülkiyet dağılımında, kırsal nüfus oranında, ürün çeşidinde ve veriminde vb. konularda ortaya koymak mümkündür. Ayrıca, GAP'ın, istenilen hızda olmasa da, bölge tarımı üzerinde önemli bir etkisi olmuş ve olmaya devam etmektedir. GAP, Cumhuriyet döneminin en büyük entegre projelerinden birisidir.

3.3.GAP (1990-2007) İle Birlikte Bölgesi'nin Tarımında Meydana Gelen Değişme/Gelişmeler

3.3.1.GAP Nedir?

Devlet Su İşleri (DSİ) tarafından 1961 yılında Fırat Havzası özelinde başlatılan toprak ve su kaynaklarını “geliştirme” projesi kapsamında 1964 yılında “Fırat Havzası İstikşaf Raporu”, 1966 yılında ise “Aşağı Fırat İstikşaf Raporu” hazırlanmıştır. Daha sonra benzer çalışmalar Dicle Havzası için yapılmıştır. Sonuçta Fırat ve Dicle Havzası için yürütülen toprak ve su kaynakları geliştirme programları, 1977 yılında Aşağı Fırat Havzası ve Dicle Havzası'ndan ne şekilde faydalanılacağı açıklık kazanmış ve (1980 yılında) bu iki havzadaki projelerine “Güneydoğu Anadolu Projesi” şeklinde (adlandırılması benimsenmiştir) birleştirilerek bölgesel temelde “**Güneydoğu Anadolu Projesi (GAP)**’ne dönüştürülmüştür (Özaslan, 2005:69; <http://www.gap.gov.tr/gap.php?sayfa=Turkish/Ggbilgi/gtarihce.html>). Böylece GAP, başlangıçta, bir bölgesel kalkınma projesi olarak tasarlanmış, bölgenin *su ve toprak* kaynaklarını harekete geçirerek, bölgeyi geliştirmek ve dolayısıyla bölge insanının refah düzeyini artırmaktır.

Söz konusu temel amaç ile çalışmalara başlanmış ancak, yapılan analiz ve değerlendirmeler sonucunda 1989 yılında GAP Master Plan'ı çok sektörlü entegre bir projeye dönüştürülmüştür. Özetle GAP Master Planı, Fırat ve Dicle nehirleri üzerinde yapımı öngörülen barajlar, hidro elektrik santraller ile sulama tesislerinin yanı sıra kentsel ve kırsal alt yapı, ulaştırma, sanayi, eğitim, sağlık, konut, turizm ve diğer

GAP BÖLGESİ'NDE TARIMSAL FAALİYETLERİN TARİHSEL GELİŞİMİ VE GÜNÜMÜZDEKİ DURUMU

sektörlerdeki yatırımları da içine alan ve yörenin topyekün sosyo-ekonomik kalkınmasını hedefleyen, çok sektörlü, entegre bir kalkınma anlayışı ile ele alınan bir bölgesel kalkınma projesi olarak ortaya çıkmıştır. Aynı yıl, 1/6/1989 tarihli ve 3569 sayılı kanunun verdiği yetkiye dayanılarak Bakanlar Kurulu'nca 27/10/1989 tarihinde Güneydoğu Anadolu Projesi Bölge Kalkınma İdaresi Teşkilatı'nın (GAP-BKİ) kurulması kararlaştırılmıştır. Bu karara istinaden 6 Kasım 1989 tarih ve 20334 sayılı Resmi Gazete'de yayınlanan 388 sayılı Kanun Hükmünde Kararname ile kurulmuştur. (<http://www.gap.gov.tr/Turkish/Teskil/gkarar.html>).

1990'lı yıllarda görülen ekonomik krizler ve dünyada meydana gelen gelişmelere bağlı olarak GAP Master Planı'nın yeni ihtiyaçlara göre revize edilmesi gerektiği düşünülmüş ve bu çerçevede 4 Haziran 1998'de Bakanlar Kurulu'nun aldığı karar doğrultusunda yeniden şekillendirilmiştir. Bu bağlamda, yapılan revizyon çalışmaları sonucunda (2000 yılı) hazırlanan GAP Master Planı değişen koşullar, yeni ihtiyaçlar ve kalkınma değerleri ışığında irdelenerek, planlama çalışmaları *Katılımcı Planlama* ilkesi ile hazırlanması fikri benimsenmiştir. Böylece GAP, teorik olarak, *katılımcı ve sürdürülebilir insani gelişme yaklaşımı* doğrultusunda yeniden tasarlanmıştır.

Böylece teorik olarak GAP, insani gelişmeyi merkez alan bir bölgesel kalkınma projesidir. Proje, bölge halkı için tercihlerini ve ekonomik potansiyellerini eksiksiz biçimde hayata geçirme olanakları oluşturmayı amaçlamaktadır. Uygulandığı bölge ile Türkiye'nin daha gelişmiş bölgeleri arasındaki farkı ortadan kaldırmayı ve eşitlikçi bir gelişmeye katkıda bulunmayı hedefleyen GAP'ta, sosyal araştırmalar ve bunlara dayalı uygulamalar da bunun en önemli bileşenleridir. Başka bir ifadeyle **GAP; toprak, su ve insan kaynaklarını geliştirerek topyekün sosyo-ekonomik kalkınmaya yönelik entegre ve sürdürülebilir insani gelişme ilkesine dayalı bir girişimdir** (GAP-BKİ, 1999: 17-18).

3.3.2.Bölgede Genel Arazi Bölünüşü ve Kullanım Durumu

GAP Bölgesinde genel arazi bölünüşü içerisinde tarım alanlarının toplam yüzölçümü 3.290.575 hektar kadardır. Bölge, genel arazi bölünüşü içerisinde tarım alanları (% 43,6) bakımında Türkiye'deki tarım alanlarına (% 36) göre daha avantajlı bir durum arz etmektedir. Buna göre bölge, Türkiye'nin toplam tarım alanlarının % 11,7'sine sahiptir

(tablo-1). Bu büyük potansiyelinden dolayıdır ki GAP Bölgesi, “tarım ve tarıma dayalı ihracat” ağırlıklı bir bölge olarak değerlendirilmektedir. GAP tamamlandığında, ikisi birlikte yılda 50 milyar m³’ten fazla su akıtan, Fırat ve Dicle nehirleri üzerindeki tesislerle, Türkiye toplam su potansiyelinin % 28’i kontrol altına almış olacaktır. Bunun sonucunda ise bölgede 1.82 milyon hektarın üzerinde oldukça geniş bir tarım arazinin sulanması sağlanacaktır.

Tablo-1. Arazi Varlığı ve Kullanım Durumu					
Arazi	GAP Bölgesi		Türkiye		GAP Bölgesinin
Dağılım	Alan(Ha)	Oran(%)	Alan(Ha)	Oran (%)	Türkiye İçindeki Oranı (%)
Alan	3290575	43,6	28059397	36,0	11,7
Mera	2214473	29,4	21506028	27,6	10,3
Orman	1451185	19,2	23248297	29,8	6,2
D. Araziler	584767	7,8	5131478	6,6	11,4
T. Arazi	7541000	100,0	77945200	100,0	9,7 .
Kaynak: TÜİK.					

3.3.3.GAP’ın Gerçekleşme Düzeyi

GAP, 16 yıllık (1990-2005) bir süre zarfında tamamlanması öngörülmüştür. Ancak, söz konusu projenin tamamlanma yılı olan 2005 yılı sonu değil, 2007 yılı sonu itibariyle bile, GAP İdaresi’nin verilerine göre, projenin global olarak nakdi gerçekleşme oranı % 72,6’dır. Bu dönem itibariyle projelerin tamamlanma durumuna bakıldığında; barajların % 59’u (13 adet), HES’lerin % 42’si (8 adet), üretilecek enerjinin % 83,6’sı (5513 MW), sulanacak alanın (1.822.000 ha) ise % 16,5’i (300.395 ha) tamamlanarak faaliyete geçmiştir. Söz konusu bütün projelerin tamamlanabilmesi için öngörülen toplam finansman miktarı ise, 39.287353.000 YTL’dir. Bugüne kadar bu miktarın % 72,6’sı harcanmıştır (Tablo-2).

GAP BÖLGESİ'NDE TARIMSAL FAALİYETLERİN TARİHSEL GELİŞİMİ VE GÜNÜMÜZDEKİ DURUMU

Tablo-2. Gap Toprak ve Su Kaynakları Geliştirme Programı ve Son Durumu		
A-GAP Toprak-Su Kaynakları	Geliştirme Projeleri	C-Projenin Tamamlanması Durumunda Ortaya Çıkacak Durum
Fırat Havzası	Fırat Havzası	Baraj Sayısı :22
1.Karakaya Bar. / HES	Dicle Havzası	HES Sayısı :19
2. Aşağı Fırat	1. Dicle-Kralkızı	Üretilen Enerji :7474 MW
3. Sınır Fırat	2. Batman	Toplamda Sulanacak Alan(ha): 1.820.000
4.Suruç-Baziki	3.Batman-Silvan	GAP'ın Toplam Maliyeti: 39.287.353.000 YTL
5.Adıyaman-Kahta	4.Garzan	
6.Adıyaman-Göksu-Araban	5.Ilısu	
7. Gaziantep	6.Cizre	
B-Sektörler İtibariyle GAP'ın Nakdi Gerçekleşme Durumu		D-2006 Yılı Sonu İtibariyle Projenin Tamamlanma Durumu
Sektörler İtibariyle Nakdi Gerçekleşme		Baraj Sayısı :13 (% 59)
Tarım :26,0		HES Sayısı :8 (% 42)
Enerji :83,6		Üretilen Enerji :5513 MW (% 74)
Ulaştırma/Haber :45,3		Sulanan Alan (işletmede): 300.395 HA (% 16,5)
Turizm :31,9		İnşaatı Devam Eden Alan: 72,093HA (% 3,9)
Toplamda :72,6		Kalan Alan:1.448.556 HA (% 97,6)
		Harcanan Miktar: 23.313.874.000 YTL (59,3)
Kaynak: GAP-BKİ (2010), Son Durum, Ankara.		

GAP'ın en önemli hedeflerinden birisi toprağı su ile buluşturmak olmasına rağmen, 2007 yılı sonu itibariyle, tarım sektörüne yönelik nakdi gerçekleşme oranı % 26, sulamaya açılan alanların oranı ise % 16,5'tir (GAP'ın diğer sektörlerde nakdi gerçekleşme oranları enerjide % 83,6, ulaşım ve haberleşmede % 45,3 ve turizmde ise % 31,9) (Çizelge 2). Sulamaya açılan alanların illere dağılımı incelendiğinden % 72,3'ü (188666 ha) Şanlıurfa'da, % 11,6'sı (30316 ha) Diyarbakır'da, % 7,5'i (19652 ha) Gaziantep'te, % 4'ü (10460 ha) Mardin'de, % 2,1'i (5432 ha) Batman'da, % 1,4'ü (3689 ha) Adıyaman'da ve % 1'i (2741 ha) ise Şırnak'ta bulunmaktadır. GAP Su Kaynakları Geliştirme Programı

kapsamında sulamaların en çok gerçekleştiği Şanlıurfa ilinde bile, sulamaya açılan alan (188666 ha), ilde sulanması öngörülen alanın (545561 ha) sadece % 34,6'sını oluşturmaktadır (tablo-3).

Tablo-3: GAP'ta İller Bazında Mevcut Sulamalar							
İl	Sulama Adı	Sulanan Alan	GAP'a Oranı	İl	Sulama Adı	Sulanan Alan	GAP'a Oranı
Şanlıurfa	1.Bozova Pompaj Sulaması I. Kısım	8669	% 72.3	Gaziantep	23.Keysun YAS	2400	% 7.5
	2.Yaylak Ovası Sulaması (kısmi)	18322			24.Araban Sulaması	130	
	3.Bozova Merkez Pompaj Sulaması	1080			25.X. Bölge Küçük Su İşleri Toplamı	3258	
	4.Şanlıurfa-Harran Ovaları Sulaması (kısmi)	133195			26.XV. Bölge Küçük Su İşleri Toplamı	900	
	5.Yukarı Harran Sulaması	6065			27.XX. Bölge Küçük Su İşleri Toplamı	4939	
	6.Akçakale YAS Sulaması	10255			28.XV. Paşabağ Sulaması	400	
	7.Ceylanpınar YAS Sulaması	9000			10.Kayacık Ovası Sulaması	680	
	8.Hacıhıdır Sulaması	2080			15.Hancağız Sulaması	6945	
Diyarbakır	13.Silvan I. ve II. Kısım Sulaması	8790	% 11.6	Batman	11.Batman Sol Sahil Sulaması	855	% 2.1
	14.Kralkızı-Dicle Pompaj Sulaması I. Kısım (kısmi)	6692			12.Batman Sağ Sahil Sulaması	604	
	20.Devegeçidi Sulaması	10600			22.Garzan-Kozluk Sulaması	3973	
	21.Çınar-Göksu Sulaması	4234		Mardin	16.Derik Dumluca Sulaması	1860	% 4.0
9.Çamgazi Sulaması (kısmi)	3689	% 1.4	18.Nusaybin Çağ Sulaması	8600			
Şır.	19.Silopi-Nerdüş Sulaması	2740	% 1.0				
Kaynak: GAP-BKİ (2007), GAP Yönetici El Kitabı, Ankara.							

IV. SONUÇ

Tarihöncesi Çağlara ilişkin günümüzde yapılan birçok araştırmada, coğrafi konumu ve sahip olduğu özellikleri itibariyle Yukarı Mezopotamya'da, kronolojik sırasına göre, gerek Paleolitik (M.Ö. 10.000'den Daha Öncesi), gerek Neolitik (M.Ö. 10.000-5000), gerek Kalkolitik (M.Ö. 5000-3000) ve gerekse Tunç Çağları (M.Ö. 3000'den Sonra) ve sonrası dönemlere ait çok sayıda buluntuya rastlanılmıştır. Yukarı Mezopotamya'nın insanlığın ilk yerleşme alanlarından birisi olması, bu coğrafyada hakim olan doğal ortam-insan ilişkisinin bir sonucu olduğu birçok kişi tarafından kabul edilmektedir. Bölgenin doğal çevre şartlarına bağlı olarak başlangıçtan günümüze hem yerleşme tarihi hem de insan-mekan ilişkisi bakımından önemini saptamaktadır. Nitekim, bölgedeki Çemê Hallan, Çayönü, Nevalê Çori, Göbekli Tepe, Salat Tepe, Kortik Tepe vb. kazılar, insanlığın ilk büyük aşaması olan Neolitik Çağ kültürlerinin bilinen kronolojisini 6 bin yıl daha geriye götürmüş, M.Ö. 12.000 ile 6.000 yılları arasında bölgede var olan kültürlerin zenginliğini ortaya koymuştur.

Cumhuriyet döneminde GAP Bölgesi'ndeki yer altı ve yerüstü kaynakları harekete geçirmek için 1989 yılında GAP Master Planı hazırlanmış ve söz konusu plan aynı yıl devreye sokulmuştur. GAP, 16 yıllık (1990-2005) bir süre zarfında tamamlanması öngörülmüştür. Ancak, söz konusu projenin tamamlanma yılı olan 2005 yılı sonu değil, 2007 yılı sonu itibariyle bile, GAP İdaresi'nin verilerine göre, projenin global olarak nakdi gerçekleşme oranı % 72,6'dır. Bu dönem itibariyle projelerin tamamlanma durumuna bakıldığında; üretilecek enerjinin % 83,6'sı (5513 MW), sulanacak alanın (1.822.000 ha) ise % 16,5'i (300.397 ha) tamamlanarak faaliyete geçmiştir. Söz konusu bütün projelerin tamamlanabilmesi için öngörülen toplam finansman miktarı ise, 39.287353.000 YTL'dir. Bugüne kadar bu miktarın % 72,6'sı harcanmıştır. Ancak, yapılan çalışmalar göstermiştir ki, başta sulama projeleri olmak üzere GAP çerçevesinde yürütülen ve/veya yürütülecek tüm projelerin sürdürülebilir kalkınma eksenine oturtulması gerekmektedir. Aksi takdirde, bölgedeki önemli su ve toprak zenginlikleri kısa bir süre zarfında atıl duruma gelecektir.

KAYNAKLAR

- Atalay, İ. ve Mortan, K. 2006. Türkiye Bölgesel Coğrafyası, İnkilap Kitabevi, Genişletilmiş 3. Baskı, İstanbul
- Benek, S. 2005. Coğrafi Planlama Yönünden Şanlıurfa İlinin Tarımsal Yapısı, Ankara Üniv. Sosyal Bilimler Enst. Basılmamış Doktora Tezi, Ankara.
- Darkot, B. 1955, Türkiye'nin Coğrafi Bölgeleri Hakkında, Türk Coğrafya Dergisi, Sayı: 12 (13-14), Ankara.
- Dinler, Z. (2000), Tarım Ekonomisi, Ekin Kitabevi Yayınları, Bursa.
- GAP-BKİ (2007), GAP Yönetici El Kitabı, Ankara.
- GAP-BKİ, (1999), 1998 Yılı Faaliyet Raporu, Ankara.
- GAP-BKİ. 1999. Güneydoğu Anadolu Projesi ve Sanayi, Ankara.
- GAP-BKİ, (1992), Tarım Ürünleri Pazarlaması ve Bitki Deseni Planlaması ile Pazarlama ve Bitki Deseni Planlaması Çalışmasının Entegrasyonu, Ankara.
- Garanti Bankası, (1999), Suyla Yeniden Doğan Kent Şanlıurfa, İstanbul
- Güler, S.E., (1999/1) "Fransız Seyyah Oliver'in Türkiye Seyahatnamesinde Birecik ve Şanlıurfa", İstanbul.
- GÖNEY, S, 1977, Şehir Coğrafyası, Yerleşme Coğrafyası Cilt I, İ.Ü. Edebiyat Fak. Yayın No: 2274, Coğrafya Enst. Yayın No: 91, s.15, İstanbul.
- Karadoğan, S. ve Tonbul, S, 2005, Adıyaman Havzasında Kuvaterner'deki Doğal Ortam Koşullarının Yerleşmelerin Dağılışı ve Diğer İnsan Faaliyetleri Üzerindeki Etkileri, Türkiye Kuvaterner Sempozyumu TURQUA-V (2-5 Haziran 2005), İTÜ Avrasya Yer Bilimleri Enstitüsü, İstanbul (191-204).
- Kürkçüoğlu, C. (2002), "Şanlıurfa Mimari Eserlerine Genel Bir Bakış", Şanlıurfa.
- Açma, A., (2002), "Urfa'nın Genel Ekonomik Yapısı ve GAP", Şanlıurfa.

GAP BÖLGESİ'NDE TARIMSAL FAALİYETLERİN TARİHSEL GELİŞİMİ VE GÜNÜMÜZDEKİ DURUMU

- Lloyd, S., (2000), Türkiye'nin Tarihi, Ankara.
- Lerner, G., (1995), Entstehung Des Patriarchats, Frankfurt-New York.
- MEB. 1941. Birinci Coğrafya Kongresi (6-21 Haziran 1941); Raporlar, Müzakereler, Kararlar, İstanbul.
- M.T.A. 1975. 1/500.000 Ölçekli Türkiye Jeolojik Haritası, Hatay Paftası, Ankara, 28.
- Northam, R.M., 1975, Urban Geography, New York.
- Özaslan, M., 2005. Güneydoğu Anadolu Projesi (GAP) ve Sosyo-Ekonomik Gelişme, 4. GAP ve Sanayi Konresi (23-24 Eylül 2005), Diyarbakır.
- Özçağlar, A., 2006, Coğrafyaya Giriş, Hilmi Usta Yayınevi, Ankara.
- Schmidt, K., 2007. Taş Çağı Avcılarının Gizemli Kutsal Alanı Göbekli Tepe, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, (Çeviren: Rüstem Aslan), İstanbul.
- Sözer, A.N. 1984. Güneydoğu Anadolu'nun Doğal Çevre Şartlarına Coğrafi Bir Bakış, Ege Coğ. Derg. Sayı: 2, İzmir.
- Şanlıurfa TSO, (1989), Ekonomik Rapor, Şanlıurfa.
- Şahinöz, A., (2001), "Tarım Sektörü", Ankara.
- TÜSİAD, (2001), Coğrafya, Ankara.
- TÜİK, (2003), 2000 Genel Nüfus Sayımı, Ankara.
- Yıldırım, A., 2007, "Yeni Yüzyılda Ortadoğu'da Petrolün Yerini Su Alacak mı?", Emek İnsan Dergisi, Sayı: 2, İstanbul.
- Yıldırım, A., 2007, "Yukarı Mezopotamya'da Uygarlığın Gelişmesinde Coğrafi Mekân ve Emek İlişkisi", Emek İnsan Dergisi, Sayı: 1, İstanbul.
- <http://www.gap.gov.tr/gap.php?sayfa=Turkish/Ggbilgi/gtarihce.html>.